

ХРОНОТОПИ ІСТОРІЇ

**СТУДІЇ
НА ПОШАНУ ПАМ'ЯТІ
ПЕТРА ВАСИЛЬОВИЧА
КИРИДОНА**

ХРОНОТОПИ ІСТОРІЇ

СТУДІЇ НА ПОШАНУ ПАМ'ЯТІ
ПЕТРА ВАСИЛЬОВИЧА КИРИДОНА
(12.03.1961–27.01.2019)

Київ
Ніка-Центр
2021

Авторський колектив: Людмила Бабенко, Олег Бажан, Віктор Буренков, Юрій Волошин, Олексій Гура, Руслана Давидюк, Микола Дорошко, Руслан Жалій, Тамара Жалій, Андрій Жив'юк, Ярослав Калакура, Валерій Капелюшний, Алла Киридон, Євгенія Киридон, Петро Киридон, Світлана Косяк, Віктор Крупина, Юлія Кузьменко, Леонід Кушнір, Людмила Кушнір, Тамара Лахач, Олександр Лисенко, Євген Луняк, Віталій Масненко, Віталій Нагорний, Василь Педич, Ірина Петренко, Галина Попович, Віталій Тельвак, Сергій Троян, Людмила Хойнацька, Лариса Шаповал, Олексій Штейнле, Олексій Ясь.

Рецензенти:

Даниленко В. М., член-кореспондента НАН України, доктор історичних наук, професор

Михайлуца М. І., доктор історичних наук, професор

ХРОНОТОПИ ІСТОРІЇ. Студії на пошану пам'яті Петра Васильовича Х94 Киридона (12.03.1961–27.01.2019) : зб. наук. пр. / упоряд. і наук. ред. д. і. н., проф. А. М. Киридон. Київ : Ніка-Центр, 2021. 392 с.

ISBN 978-966-521-766-4

Пропоноване видання є даниною вшанування пам'яті Петра Васильовича Киридона (12.03.1961–27.01.2019) – професора, вченого-історика, краєзнавця, освітянина, педагога, автора наукових і навчальних видань. У виданні зібрано статті, присвячені розмаїтим фаховим проблемам, сферам і площинам студіювання історії. Праці, вміщені у збірнику, тематично є спорідненими з проблематикою досліджень і сферою діяльності вченого. Водночас наукові розвідки збірки не лише тематично маркують простір наукових заангажованих П. В. Киридона, а водночас оприсутнюють парадигму наукових зацікавлень авторів – науковців з академічних установ та закладів вищої освіти. Статті згруповано за проблемно-тематичними рубриками: «Теоретико-методологічні дослідження», «Джерелознавчі та біографічні студії», «Проблеми історії ХІХ–ХХІ ст.», «Дослідження проблеми партійно-державної номенклатури», «Організація освітнього процесу».

Розраховане на науковців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться історією.

УДК 94(477)"20/21"Киридон П. В.

Конституювання та метаморфози «простору довіри», або Кілька спостережень щодо неформальної інституціоналізації науки

Зазвичай появу неформальної інституціоналізації науки пов'язують із дослідницькими рефлексіями вчених / мислителів / інтелектуалів щодо творчості, передусім із спробами досягнути її витоків та самої природу, зокрема збагнути роль колективного й індивідуального, групового та персонального, наукового і соціокультурного, гносеологічного та світоглядного тощо.

У широкому сенсі неформальна інституціоналізація науки, зорієнтована на самоосягнення і самопізнання, врешті-решт на саморозгортання, самоорганізацію і навіть самопроекування академічної спільноти в певному історичному часі та соціокультурному просторі. Йдеться про розмаїття форм і способів засвоєння й адаптації науковою корпорацією інтелектуальних настанов, культурних віх, світоглядних орієнтирів, етичних цінностей, естетичних критеріїв, соціальних норм, громадянських і суспільно-політичних вимог, які адсорбуються, трансформуються й транслуються неформальними об'єднаннями вчених. Останні доповнюють наявну організаційну структуру чи виступають її предтечею, зокрема переводять корпоративні настанови й стандарти, суспільні та культурні запити у відповідні дослідницькі інтенції, програми, проекти, а також змінюють концепти, теорії, прийоми і методики фахового вишколу, способи комунікації та циркуляції інформації в діахронному й синхронному вимірах.

У вузькому розумінні неформальну інституціоналізацію науки доречно розглядати як свого роду групове світосприйняття, точніше – розмаїття форм самосвідомості наукової спільноти, котру репрезентують різноманітні неформальні утворення, як-от: напрями, школи, течії, гуртки, малі групи, творчі тандеми чи союзи співавторів та ін. Саме вони творять поле інтелектуальної взаємодії та комунікації, афористично прозване «простором довіри», котре безпосередньо пов'язане з тим або іншим феноменом авторства соціогуманітарних, зокрема історичних текстів.

Такі початки, принаймні зафіксовані документально, побутують від доби античності, приміром, знаменита Академія Платона, мілетська школа, піфагорійська школа, стоїки, епікурейці, сократики та ін. Первісне визначення поняття «школа» зазвичай асоціюється з певною груповою духовною й культурною єдністю і, заразом, із місцем збереження, охорони й передачі

знань. Наприклад, від давньогрецького міфічного героя Академа, похованого у священній діброві на північному заході від Афін, в якій викладав Платон та його учні, походить назва славнозвісної Академії, заснованої 387 р. до н. е.

Власне, антична «школа» постає як своєрідна форма духовного й культурного братства – спільноти філософів або мислителів, але з достатньо окресленими рольовими моделями братчиків: старші (вчителі) та молодші (учні). Відтак процес виховання й навчання реалізується у вигляді діалогів (комунікації), обміну думок, диспутів тощо. Із такими «школами» пов'язують і формування інституту духовного, культурного, зрештою – інтелектуального наступництва, себто творення основних елементів «механізму» наукової традиції: компендіуму знань, способів нагромадження, збереження, захисту та передачі знання, врешті, відтворення його носіїв – інтелектуалів.

Утім, уже в античні часи «школа» виступала і як інструмент інтелектуального та культурного розрізнення різних способів мислення, точніше – світобачення. Приміром, давньогрецький автор III ст. Діоген Лаертський (якого вважають фундатором історії античної філософії) називав «школою» певну спільноту мислителів, які дотримуються того чи іншого способу тлумачення видимих явищ.

Нові форми «школи» виникли в добу середньовіччя та ранньомодерні часи, котрі продукували інші соціокультурні запити, інтелектуальні та духовні виклики гуманізму, Відродження, Реформації та Контрреформації. Передусім, культурна програма доби Відродження продукувала переосмислення й реконцептуалізацію античної спадщини. Відтак сформувалися інші спільноти – гуртки інтелектуалів-гуманістів із виразно окресленою груповою свідомістю, які спершу наслідували відомі античні взірці. Скажімо, платонівська Академія у Флоренції (Італія; 1459–1521), яка обстоювала традиції неоплатонізму (П. Мірандола, М. Фічіно).

Втім, незабаром з'являються й інші спільноти ренесансних діячів, які переосмислювали не тільки спадок класичної давнини, а й «темних» (середніх) віків і ранньомодерного часу. Приміром, «критична» (іноді «ерудитська») школа (Ф. Біондо, Л. Валла та ін.), з якою пов'язують відкриття першоджерел, початки їх критики та впровадження елементів наукового апарату; «риторична» школа (П. Браччоліні, Л. Бруні та ін.), скерована на апологію повчальних функцій історії, виховання моральних чеснот особистості на гідних для наслідування історичних взірцях; «політична» (інколи «нова політична») школа (Н. Макіавеллі та його наступник і критик Ф. Гвіччардіні), зосереджена на прагматичному переосмисленні політичної минувшини, форм і способів правління.

Як реакція на виклики Реформації постали чернечі вчені товариства, зорієнтовані на жорстку оборону конфесійних інтересів. Приміром, мавристи чи конгрегація св. Мавра, заснована 1618 р. у паризькому монастирі Сен-Жермен-де-Пре, яка прагнула захистити від протестантської критики канони католицької церкви. Водночас видавничі практики мавристів спричинилися до

публікації низки комплексів церковних джерел і заклали початки дипломатики, палеографії та інших спеціальних історичних дисциплін.

Та побутували й інші чернечі товариства, зокрема болландисти. Ця вчена спільнота єзуїтів, заснована 1643 р. Ж. Болландом в Антверпені, котра видавала Життя святих (*Acta Sanctorum*) Католицької церкви. Завдяки болландистам поширилися первісні дослідницькі прийоми та процедури на ниві археографії й дипломатики. Недаремно саме в середовищі учених спільнот мавристів і болландистів конституювалася «церковна ерудитська» школа (іноді ерудитський напрям), яку пов'язують із іменами М. Буке, Ж. Мабільона, Б. Монфокона, Д. Пето, Д. Папebroха та ін. Невдовзі під її впливом постала й «світська ерудитська» школа, чільними представниками якої вважають Е. Балюза, Ш. Дюканжа, Л. Мураторі, Дж. Тірабоскі та ін.

Вислідом трансформацій новоевропейської науки XVII ст. стала відома «Республіка вчених», чи «Республіка літераторів» (*Respublica literaria*) — міжнародне братство інтелектуалів. Її фундатором був французький математик М. Мерсенн, який започаткував нову форму комунікації — регулярну та велику кореспонденцію між незалежними мислителями, котру вважають першим масштабним прообразом «незримого коледжу» (термін Д. Прайса).

З утвердженням раціонально-просвітницької парадигми в європейській соціогуманітаристиці XVIII ст., яка обстоювала домінування трьох інтелектуальних підоснов — універсального Ratio, натуралістичного Права та незмінності людської Природи, зародилася нова форма неформальної вченої спільноти, наближена до класичної школи.

На відміну від філософських братств античності, гуртків гуманістів, чернечих учених спільнот, новоевропейських об'єднань інтелектуалів такі школи були міцно пов'язані з університетськими центрами та мали досить виразно фахову спеціалізацію. Такою, наприклад, була знаменита Геттінгенська правнича школа XVIII ст. (Ю. Мезер, Й.-С. Пюттер та ін.) в місцевому університеті, яку вважають безпосередньою предтечею впливової німецької історичної школи права XIX ст.

Утім, наукові школи в традиційному або класичному розумінні постали тільки протягом XIX ст., позаяк спиралися на низку потужних соціокультурних передумов, культурних викликів й інтелектуальних метаморфоз. Насамперед, промисловий і технологічний бум XIX ст. пришвидшив фахову спеціалізацію, зокрема надав потужного імпульсу дисциплінарному оформленню науки і, заразом, активізував руйнацію станових меж в європейських країнах.

Отож запустилися нові моделі й канали соціалізації вихідців із різних прошарків і верств, себто відкрилися можливості для реалізації інших, порівняно зі звичайними становими ролями, життєвих сценаріїв у сфері науки, освіти, культури. Водночас кардинальних трансформацій зазнали матеріально-фінансова основа й формальна інституціональна структура науки та освіти, інтенсивність і швидкість циркуляції друкованого слова, порівняно з попередніми століттями, врешті-решт, істотної ваги набув суспільний статус ученого у

«вік поступу» (XIX ст.). Сукупність таких передумов і впливів спричинилася до виникнення неформальних наукових гуртків-осередків, які поставали навколо успішного вченого-новатора, персональні риси й компетенція якого забезпечували ефективну трансляцію знання молодшим колегам (учням).

Спершу школа локалізувалася за кількома т. зв. родовими ознаками: ім'я фундатора та просторово-регіональне побутування, приміром Київська школа В. Антоновича, національна належність і фахова спеціалізація, наприклад, російська школа західноєвропейської аграрної історії, російська, чи петербурзька школа античної епіграфіки тощо.

Та на межі XIX–XX ст. обстоювалася думка про наявність спільного наукового проекту, приміром, земельно-обласний план В. Антоновича зі студіювання історії давньої Русі, пізніше – дослідницької програми, як неодмінної ознаки існування «школи». На початку XX ст. до «обов'язкових» або «необхідних» передумов існування наукової школи зараховують низку чинників, у т. ч. інтелектуальні (спільні концептуальні взірці та методологія), освітньо-педагогічні (семінари, лекторії, експериментальні практики, регулярні наукові форуми), технічно-організаційні (періодичні та серійні видання, кафедри, лабораторії) тощо.

Проте впродовж XIX ст. терен побутування поняття «наукова школа» став настільки широким, що охоплював у край різноманітні й неоднорідні групи дослідників, іноді не пов'язаних між собою не тільки персональними зв'язками, а навіть територіальними й національними межами. Відтак поширювалися означення на кшталт: державна, юридична, консервативна, ліберальна, романтична школи тощо. Інколи дефініція «школа» взагалі підносилася до масштабу всієї національної історіографії. Побутувала навіть своєрідна мода щодо вживання поняття «школа» в найрізноманітніших контекстах і сферах, що істотно розмивало його зміст і спотворювало первісне функціональне призначення.

Зрештою, на зламі XIX–XX ст. постали досить гострі потреби розрізняти відмінні рівні неформальної інституціоналізації, а точніше – різні форми самосвідомості наукової спільноти, пов'язані: 1) з циркуляцією генералізуючих ідей чи концептів, які задають спрямованість науково-пізнавального процесу, зокрема логіку та конфігурацію його розгортання; 2) з особистим зв'язком між ученими в межах школи. Відтак народилося поняття «напряму», яке до кінця XIX ст. вживалося епізодично.

Цей термін скерований на відтворення вертикального зв'язку, переважно в царині ідей і концептів між ученими різних шкіл, гуртків, груп, на відміну від горизонтальної сув'язі, що локалізувалася здебільшого на основі неформальних зв'язків (учитель / учень) у річищі конкретної школи. Та попри очевидну механічність і лінійність такого маркування, яке, ймовірно, постало в руслі факторного аналізу, притаманного канонам класичного мислення, термін «напряму» відтоді вживається як для маркування, ідентифікації та самоідентифікації гуманітаріїв, так і для відтворення різних рівнів неформальної інституціоналізації, хоч і доволі варіативно.

Приміром, напрями на культурних обширах історичної науки виокремлювалися за провідними історіософськими ідеями (народницький, державницький, неонародницький), парадигмами наукового мислення (раціонально-просвітницький, романтичний, позитивістський), політичною й ідеологічною (роялістський, республіканський, консервативний, ліберальний, лейбористський, марксистський) чи конфесійною (католицький, православний, протестантський) належністю, тяжінням до певних дисциплін або міждисциплінарних сфер (юридичний, соціологічний, історико-економічний, соціально-економічний, культурно-історичний, психологічний) тощо. Зокрема, за ступенем загальності та генералізації розрізняв поняття «напря́м» і «шко́ла» російський історик О. Лаппо-Данилевський, але послугувався і терміном «течі́я».

Зауважимо, що остання дефініція поширилася майже одночасно з поняттям «напря́м», причому покривала подібний зміст та продукувала майже аналогічні смисли. Наприклад, у текстах російського історика П. Мілюкова обидва терміни побутують як рівнозначні. Проте у дослідницьких практиках кінця XIX – початку XX ст. поширилося й утилітарне застосування дефініції «течі́я» щодо позначення більш-менш масштабних тенденцій з обсягу історичної науки, а також для вирізнення різних груп чи фахових відтінків у межах школи або напряму.

На зорі XX ст. розпочинається перехід від класичного до некласичного типу науки, який на теренах соціогуманітаристики зазвичай пов'язують із соціологізацією та неокантіанством. Відтоді лінійні, механістичні, субстанціональні та наївно реалістичні наукові взірці поступаються місцем дослідницьким стратегіям, скерованим на інтертеоретичність, поліваріантність, релятивізм, когерентність і взаємодоповнюваність.

Отож неформальна інституціоналізація дедалі частіше розглядається з перспективи модерністських інтелектуальних запитів і вимог, як-от акцентування на:

- 1) способах і методах отримання знання, його циркуляції й передачі (інтерналізм);
- 2) механізмі соціокультурної взаємодії науки із суспільством (екстерналізм);
- 3) самосвідомості академічної спільноти;
- 4) психологічних (приміром, співвідношення екстравертів та інтровертів), культурознавчих, морально-етичних та естетичних складових дослідницьких практик, у т. ч. рольових моделях у середовищі наукового колективу;
- 5) на співвідношенні формальної (організаційно й структурно фіксованої) та неформальної інституціоналізації науки тощо.

Таким чином, поняття «шко́ла» як вихідний концепт неформальної інституціоналізації істотно розширилося за рахунок трансформації первісного змістовного наповнення та продукування нових смислів.

Протягом ХХ ст. в наукознавстві, історії та філософії науки сформувалася низка різноманітних неklasичних означень наукової школи як:

- 1) своєрідного групового стилю мислення;
- 2) універсальної самоорганізаційної форми наукової діяльності та кооперації дослідників;
- 3) відкритої інтелектуальної спільноти з добре окресленими ціннісними орієнтирами й етичними настановами, що поєднує вчених різних поколінь із відмінними статусами на засадах певної дослідницької культури;
- 4) соціального колективу лідерського типу з вибудованою ієрархією, згуртованого під дослідницьку програму навколо авторитетного чи навіть харизматичного вченого-провідника, що має високу, ба навіть виключну репутацію, часто-густо з претензією на геніальність, а також відповідний обряд залучення / посвячення до традиції (жорстке обстоювання авторитету істини, сакралізація імені засновника та впровадження манери його наслідування);
- 5) науково-освітньої та виховної інституції, котра саморегулює відтворення й дослідницькі мотивації, наступність учасників і тривалість свого буття в часі та просторі;
- 6) соціально-психологічної конструкції спільноти з відмінними рольовими моделями «акторів» – «батьків-фундаторів», «господарів-адміністраторів» (технічних організаторів), «генераторів ідей», «охоронців знання» (ерудитів), «виконавців» (ретрансляторів), «критиків», «внутрішніх опонентів»; «старійшини», «майстрів» та «підмайстрів»;
- 7) особливої стратифікації наукової спільноти як елітарного прошарку суспільства, в якому місце вченого залежить як від персональних якостей та доробку («символічного капіталу»), зокрема від рівня його самореалізації й комунікації, так і інституціональних можливостей, доступу до інформації, матеріальних і фінансових ресурсів тощо.

Побутують і полівимірні моделі наукової школи, приміром трьохкоординатна конструкція (предметно-логічний, соціально-науковий та особисто-психологічний рівні) російського філософа М. Ярошевського, котрий вирізняв три типи наукових шкіл – науково-виховну, дослідницький колектив і напрям.

У другій половині ХХ ст. шириться й низка різноманітних типологій наукових шкіл, зокрема за характером зв'язків (напрямок, течія, «незримий коледж», угруповання, група), способом інституціоналізації (лідерська, гурткова, педагогічно-виховна), тереном функціонування (міжнародна, національна, регіональна, локальна), тривалістю існування (однієї, двох, трьох і більше генерацій), фаховою спрямованістю та предметною областю (міждисциплінарна, дисциплінарна, теоретична, експериментальна, науково-виробнича), статусом у науці і суспільстві (авангардна, конкуруюча, маргінальна чи напівлегальна, особливо щодо шкіл / гуртків, що існують за тоталітарних, авторитарних режимів) та ін.

Із поширенням концептів неklasичної науки змінюються й уявлення щодо ролі наукових шкіл. Передусім, фокусується увага на самій природі конструювання / переформовування наукової спільноти, себто на тому, в який спосіб змінюються її неформальні контури. Приміром, американський історик науки Т. Кун уважав, що школи не властиві фазі т. зв. «нормальної науки», коли зберігаються сталі методологічні й теоретичні орієнтири. Натомість школи з'являються і набувають сили якраз у період кризи «нормальної науки», котрий увінчується «науковою революцією», себто утвердженням нової парадигми. Таким чином, із оформленням парадигматичних взірців школи знову сходять із наукової авансцени.

Та побутують й інші, часом контраверсійні погляди щодо ролі неформальної інституціоналізації, котра розглядається як інноваційний, так і інерційний чинник науково-пізнавального процесу. Скажімо, польський соціолог Л. Флек тримався думки, що школа в науці закладає спрямовані колективні настанови щодо формування спільного стилю мислення. Натомість французький філософ Г. Башляр наголошував на тому, що «наукова школа» творить «нормативну людину науки», яка суперечить сама собі, позаяк особистості властиві сумніви, котрих не визнає шкільна спільнота, що тягне вченого за собою.

Зрештою, у добу неklasичної науки домінуючим стає дисциплінарний тип наукових шкіл, який одні вчені часом називають формою «інтелектуальної стагнації», а інші — розглядають як спосіб «інтелектуальної капіталізації».

Трансформується і вживання поняття «напряму», яке часто-густо не так узгоджується із концептом чи якоюсь ідеєю в класичному сенсі, як із предметною областю досліджень або навіть окремою дисципліною, приміром, напрям історії дипломатії, напрям військової історії. У такому сенсі це поняття виступає в термінологічну сполуку з тією чи іншою школою й окреслює проблемне поле наукових студій у відповідному дисциплінарному зрізі.

Заразом побутують й інші понятійні пари: школа / течія, школа / угруповання, школа / гурток тощо. Причому останнє сполучення термінів розглядається в контексті вивчення «утробного» періоду наукових шкіл гурткового типу, як реалізованих (наприклад, Гартусько-Московської семіотичної школи, Московського логічного, пізніше — Московського методологічного гуртка та ін.), так і потенційних.

Із поширенням інтердисциплінарності з'являються й проблемні та малі групи, що об'єднують здебільшого на певний час дослідників із різних галузей, дисциплін, фахових спеціалізацій, країн, які вирізняються синергетичним ефектом, як-от: підвищеною науковою результативністю, креативністю стратегій і розмаїтим характером зв'язків: «сильних» (учитель / учень), «слабких» (позитивне й негативне цитування), симбіотичних, конкуруючих, координуючих, коопераційних тощо. У другій половині ХХ ст. такі неформальні утворення набули неабиякої популярності, зокрема у вигляді «незримого коледжу» та ін. Однак і до сьогодні циркулюють традиційні уявлення про співвідношення наукових напрямів / течій / шкіл.

Наприкінці ХХ ст. лінгвістичний поворот і постмодерністські впливи спричинилися до суцільного розмивання існуючих меж предметно-дисциплінарного знання, науки, мистецтва, культури, особливо на теренах соціогуманітаристики. Відтак стрімко поширилися дослідницькі практики, зорієнтовані на ідеї полівекторності, багатостильності, тотальної стилізації, мімікрії та мутації, своєрідну гру з різноманітними стильовими формами, парадигматичними взірцями, еклектичну мішанину різноманітних культурних елементів, мовних протоколів, інтелектуальних складових тощо.

Зрештою, ідеали постнекласичної науки не тільки тяжіють до мультипарадигматичності та множинності способів пояснень, а й майже до нескінченної і неосяжної поліваріантності дискурсів.

Такі підходи кардинально трансформують саме розуміння неформальної інституціоналізації та її вихідного концепту «наукова школа», позаяк досить часто заперечується навіть можливість її онтологічного буття, себто існування в часі й просторі. Відтак школа розглядається як специфічна епістема, себто домінуюча чи первісна структура, що формує «проблемне поле» знання й адсорбує як дослідницькі практики, так і саму комунікацію й циркуляцію інформації. Власне, її існування висвітлюється з перспективи дискурсивних практик, зокрема, актуалізується пошук прихованих, вторинних, периферійних смислів (деконструкція).

Вислідом цього є спроби демістифікувати та десакралізувати саме поняття «наукова школа», яке представляють як «самопроектовану традицію» її лідера-засновника чи його adeptів, «священну» чи метафізичну схему для глорифікації, сакралізації відповідних соціальних практик, за якими переходиться «випадкова гра» смислів тощо. Не випадково побутують думки, що в сучасній науці школа є утворенням виключно одного покоління вчених, оскільки швидкоплинність знання, тобто темпи його старіння, стали настільки стрімкими, що роблять неможливими передачу актуальних ідей і концепцій від однієї генерації до іншої. Проте ідеї про «кінець» чи «духовну смерть» наукових шкіл не поділяються переважною більшістю вчених, принаймні у царині суспільних і гуманістичних дисциплін.

Втім, від кінця ХХ ст. неабиякої гостроти набуває проблема співвідношення формальної та неформальної інституціоналізації науки, зокрема спроби тим чи іншим чином зафіксувати / формалізувати статус наукової школи в ряді країн, які скептично і навіть негативно сприймаються багатьма науковцями. Приміром, французький соціолог П. Бурдьє обстоював думку про неможливість успішного функціонування науки виключно в межах формальної організації, позаяк остання тотально обмежує і навіть блокує вільне перетікання як самих інтелектуалів, так і фінансових ресурсів, з однієї сфери до іншої.

Імовірні сценарії ближчого академічного майбуття виглядають неоднозначно. Звісно, в їхньому світлі можливі кардинальні та різновекторні трансформації «простору довіри» у нашу віртуальну, цифрову та мережеву добу. Чи наступили вже часи гносеологічної стриманості та пізнавальної виваженості,

котрі забезпечать відносну сталість «простору довіри», приміром, у вигляді віртуальних чи мережевих проекцій вчених спільнот? Чи, навпаки, гуманістичні й суспільствознавчі дисципліни нині перебувають на порозі новітніх потрясінь, скажімо чергової надпотужної й руйнівної кризи, яка вщент зруйнує нинішні неформальні обриси науки?

Коли взяти до уваги швидкоплинність і масштаби сучасних соціокультурних трансформацій, то можливий горизонт очікувань постає вкрай різнобарвним, динамічним і містить дуже різні потенційні версії майбутнього. До того ж, всесвітня епідеміологічна криза 2020 р., пов'язана з Covid-19, спричинила такі багатоманітні й різнопланові наслідки, зокрема у царині суспільних і гуманітарних наук, які складно адекватно осягнути протягом ближчого часу. Тому можемо стати свідками й учасниками таких шоккових ситуацій і негаданих поворотів знання, які кардинально перекроють і переформатують звичний «простір довіри».